

ANNA LEWARTOWICZ

Terminy: piorun, błyskawica, grzmot a problemy
translatorskie ze starożytnymi pismami łacińskimi,
ze szczególnym uwzględnieniem kwestii religijno-prawnych
(wybrane przykłady)

Terms: a thunderbolt, a lightning and a thunder and difficulties in translation of Latin ancient writings, with special regard to religion and legal matters (selected examples)

Słowa kluczowe: piorun, błyskawica, grzmot, Rzym, starożytność, I w. p.n.e./I w.n.e., przekłady
Key words: thunderbolt, lightning, thunder, Rome, antiquity, 1st c. BC/1st c. AD, translations

W niniejszym artykule przedstawiono problem translacji z łaciny na język polski trzech wyrazów z zakresu meteorologii. Są to następujące terminy: piorun, błyskawica, grzmot. Zagadnienie rozpatrzono w kontekście trzech pozycji naukowych z tego zakresu, dwóch opracowań (S. Chromow (1969), A. Woś (1996)) oraz słownika pod redakcją T. Niedźwiedzia (2003). Wzięto również pod uwagę definicje w słownikach: języka polskiego (M. S. Linde (1994, 1995), W. Doroszewski (1958, 1964, 1965), S. Dubiński (2003)), etymologicznych (W. Boryś (2010), A. Brückner (1985)), wyrazów bliskoznacznych (A. S. Krasieński (1885), S. Skorupka (1958)) oraz frazeologicznym (S. Skorupka (1967)) i staropolskim (Urbańczyk 1956–1959, 1970–1973). Przeanalizowano zawartość trzech słowników łacińsko-polskich pod redakcjami Mariana Plezi (2007), Józefa Korpantego (2001, 2003) i autorstwa Janusza Sondla (2005)¹. Kwestię zbadano, zwracając przede wszystkim uwagę na powiązania między tymi terminami a sferą religijną

¹ Do analizy wybrano te trzy słowniki, ponieważ pierwszy z nich jest najbardziej szczegółowym słownikiem łacińsko-polskim z licznymi odniesieniami do źródeł, drugi jest pomocny przy tłumaczeniach, chociaż brak jest w nim przykładów z tekstów oryginalnych, trzeci – ponieważ jest słownikiem skierowanym do historyków i prawników.

oraz prawną w dziełach autorów łacińskich żyjących w I w. p.n.e. i I w n.e., tj. Cyclerona („O wóźbiarstwie” – *De divinatione*, „Mowy przeciwko Katylinie” – *In Catilinam*, „Filipiki” – *In Marcum Antonium orationes Philippicae*), Lukana („Farsalia” – *Pharsalia*), Wergiliusza („Eneida” – *Aeneis*), Lukrecjusza („O naturze rzeczy” – *De rerum natura*) oraz Liwiusza („Dzieje Rzymu od założenia miasta” – *Ab Urbe condita*, do 27 r. p.n.e.).

Od zawsze zarówno anomalie pogodowe, jak i zwyczajne zjawiska atmosferyczne miały i mają wpływ na historię, jednakże w starożytności ograniczało się to tylko do bezpośrednich skutków w formie strat w ludziach czy widocznych zniszczeń materialnych. W Rzymie w okresie późnej republiki oraz w pierwszych latach cesarstwa były one rozpatrywane w kontekście religijnym. Były one bowiem traktowane jako znaki wróżebne zsyłane przez bogów (*divinatio*), których pojawienie się miało wpływ na kwestie religijno-prawne². Sprecyzowanie zatem pojęć jest potrzebne nie tylko, aby lepiej oddać sens dzieła, ale również z uwagi na fakt, że zjawiska atmosferyczne, w tym piorun, błyskawica oraz grzmot, były traktowane jako *auspicia ex caelo*³. I tak ukazanie się jednego z tych zjawisk z odpowiedniej strony oznaczało np. kontynuowanie prac nad ustawami lub ich zawieszenie. Do określenia pojęć jest tym ważniejsze, że badano wówczas w szczególności to, co kapłani (np. augurowie) mogli zobaczyć, a nie tylko usłyszeć. Uważa się, że także z tego powodu kapłani w czasie składania ofiar mieli zakryte głowy (Zieliński 2000)⁴. Ponadto wszystkich obowiązywał nakaz ścisłego wykonywania poszczególnych form kultu i wszelkie odstępstwa miały swoje konsekwencje religijne oraz prawne. Najważniejsze reguły, które odnosiły się do wykonywania auspicyjów podczas zgromadzenia oraz zgłaszania nieprzychylnych znaków zarówno przez upoważnionych urzędników (*obnuntiotio*), jak i przez kapłanów, augurów (*nuntiotio*) zostały zawarte w *leges Aelia et Fufia de modo legum ferendarum*. Ustawy te zostały najprawdopodobniej wydane w 154 r. p.n.e. lub 153 r. p.n.e. Z tych praw wywodzi się zasada, która pozwalała senatowi określić ustawę jako *contra auspicia latae*, czyli taką, która została uchwalona wbrew niekorzystnym wróżbom.

² O znakach wróżebnych i ich znaczeniu: A. Ziółkowski, *Historia powszechna. Starożytność*, Wyd. PWN, Warszawa 2010, s. 558, 747; M. Jaczynowska, *Rzym*, [w:] *Historia starożytna*, red. M. Jaczynowska, D. Musiał, M. Stępień, Wyd. TRIO, Warszawa 1999, s. 494; O. Jurewicz, L. Winniczuk, *Starożytni Grecy i Rzymianie w życiu prywatnym i państwowym*, Wyd. PWN, Warszawa 1973, s. 232.

³ W starożytnym Rzymie rozróżniano się następujące formy wróżbiarstwa: *auspicia* (wróżby z zachowania ptaków oraz obserwacji nieba), *haruspicia* (wróżby z wnętrzości zwierząt ofiarnych), *prodigia* (obserwacje i interpretacje zjawisk, które były uważane za niezwykle, np. burze). Inne znaki od bogów to: *omnina* (np. kichnięcie), *somnia* (sny) oraz *miracula* (cudowne znaki, które były wyrazem woli bogów). Kowalski 1999.

⁴ Zieliński 2000. Szczegółowiej o rodzajach nakryć głowy m.in. kapłanów można przeczytać w artykule Zofii Kaczmarek, *Strój kapłana w starożytnym Rzymie w czasach Oktawiana Augusta*, „Studia Europaea Gnesnensia” nr 1–2, 2010, s. 235–260.

Według Linderskiego ustawa mogła być uznana za taką w trzech przypadkach, mianowicie kiedy następowało *obnuntiatio* przed zwołaniem zgromadzenia i *nuntiotio* podczas zgromadzenia oraz były niepomyślnie *auspicia oblativa* w trakcie obrad, obejmujące znaki, tj. błyskawica, grzmot, burza, grad, które zsyłali bogowie bez zapytania, a augurowie je zgłaszali i interpretowali (Linderski 1986). Uprawnione do tego osoby podejmowały się również celowych obserwacji (*auspicia imperativa*) (Kowalski 2007). Kolejną ważną ustawą, która regulowała zasady w interesującej nas kwestii była *lex Clodia de iure et tempore legum rogandarum* z 58 r. p.n.e. W literaturze przedmiotu istnieje kilka interpretacji tego prawa, i tak Lange uważa, że zakaz obserwacji nieba obowiązywał podczas zgromadzeń ustawodawczych i wyborczych. Według Linderskiego, ograniczenia dotyczyły tylko zgromadzeń ustawodawczych (Kowalski 2007). Natomiast u Mitchell możemy przeczytać, że przyjęcie ustawy było ściśle związane z wydarzeniami z 59 roku p.n.e., kiedy konsulami zostali: Juliusz Cezar i Marek Bibulus (Mitchell 1986). Jednak ten drugi z obawy o swoje bezpieczeństwo większość czasu spędził w domu obserwując niebo, i w ten sposób rzeczywisty konsulat sprawował Cezar i Juliusz (Swetoniusz 1969). Należy jednak pamiętać, że ostateczną decyzję, czy przyjąć wróżbę oraz jak ją zinterpretować i jakie podjąć decyzje, aby przebłagać bogów (*piaculum*) podejmował senat (Kowalski 2007). Również według Liebeschuetza, chociaż istniała manipulacja religią, to jednak nigdy z tego powodu nie odłożono obrad senatu ani także nie odroczonego procesu sądowego (Jaczynowska 1990).

Jednak przekład z łaciny tych trzech terminów jest tym trudniejszy, że po przesłedzeniu ich definicji w różnych publikacjach dostępnych dla tłumaczy w przeciągu ostatnich 40 lat, czy nawet wcześniej są one niejednoznaczne. I tak w swojej pracy Siergiej Chromow (1969) podaje następujące definicje powstawania tych zjawisk: **błyskawica** – „W związku ze wskazanymi ogromnymi różnicami potencjałów w atmosferze tworzą się iskrowe rozładowania elektryczne, błyskawice, zarówno w chmurach jak i pomiędzy chmurami a Ziemią”. Jednak w przypisie tłumacza czytamy, że „jako synonim «błyskawica» używamy w języku polskim również terminu «piorun» do oznaczenia wyładowania do Ziemi, tj. wyładowania, które występuje między chmurą a powierzchnią Ziemi”. **Grzmot** natomiast to „szybkie i silne ogrzanie i wskutek tego szybkie rozszerzenie się powietrza w kanale wyładowań powoduje powstanie fali detonacyjnej, które wywołuje efekt dźwiękowy [...]”. Alojzy Woś z **błyskawicą** identyfikuje wyładowanie iskrowe wywołane napięciem pomiędzy fragmentami lub całością chmur burzowych oraz pomiędzy nimi a powierzchnią Ziemi. Z kolei **piorun** jest wyładowaniem, które ma miejsce między Ziemią a chmurami (Woś 1996). Natomiast w „Słowniku meteorologicznym” **błyskawica** to zjawisko atmosferyczne widoczne w postaci iskry elektrycznej, która towarzyszy wyładowaniu atmosferycznemu przez

silnie naelektryzowaną chmurę burzową. **Piorun** zaś to wyładowanie pomiędzy chmurami, zachodzące wewnątrz chmury lub między chmurą a Ziemią, widoczne w postaci błyskawicy, której towarzyszy efekt dźwiękowy, **grzmot**, który może także kryć się pod nazwą **grom** (Niedźwiedz 2003).

Nie mniej problematycznie przedstawia się sytuacja, jeżeli weźmiemy pod uwagę słowniki języka polskiego pod redakcją Witolda Doroszewskiego i Dubisza. W obu pojęcie **błyskawica**⁵ i **grzmot**⁶ jest właściwie tożsame z wyżej podanymi. Natomiast definicja **pioruna**, w części zasadniczej zgadza się z powyższymi, jednak podany synonim, grom, komplikuje sytuację⁷. Z kolei termin **grom** to grzmot, piorun⁸. U Lindego (1994) **grom** to huk pioruna, piorun huczący, grzmot, jednak podany przykład: „*Zabił go Jowisz gromem* Biel(ski Marcin)” wskazuje, że brany jest on również pod uwagę jako synonim słowa piorun. **Grzmot** to „grom, huk straszny, pospolicie za piorunem następujący”, z kolei **piorun**: „piorunowy raz, trzask, trzaskawica, błyskawica z grzmiotem uderzająca”.

Całe zagadnienie nie wyjaśni się również, gdy zaczniemy szukać tych słów w słowniku etymologicznym i staropolskim. Według tego pierwszego, **grom** od XV w. oznacza piorun, grzmot (Boryś 2010), z kolei wedle drugiego to piorun, huk pioruna, *fulmen*, *fulgur*, *tonitrus* (Urbańczyk 1956–1959). Odpowiednio **piorun** to grom (od XV stulecia) (Boryś 2010), natomiast w prasłowiańskim to zarówno grom, piorun i błyskawica oraz grom, głośne wyładowanie energii elektrycznej w chmurach, *fulmen*, *tonitrus* (Urbańczyk 1970–1973)⁹. Z kolei u Brücknera **piorun** to prasłowiańskie określenie gromu, z zaznaczeniem, że „my jako jedyni zachowaliśmy nazwę „piorun” dla gromu” (Brückner 1985). Tłumacze analizowanych dzieł Liwiusza, Wergiliusza, Lukrecjusza, Lukana oraz Cyncerona najwyraźniej kierowali się takim podejściem.

Także w słownikach wyrazów bliskoznacznych tłumacze nie mogą znaleźć pomocy. Choć próbuje tego dokonać Krasieński (1885), zamieszczając meteorolo-

⁵ Błyskawica – zjawisko świetlne towarzyszące wyładowaniu elektrycznemu w atmosferze pomiędzy dwiema chmurami albo pomiędzy chmurą a ziemią, Doroszewski 1958. Błyskawica – zjawisko świetlne w postaci silnego błysku lub szeregu błysków, towarzyszące wyładowaniom elektrycznym w atmosferze ziemskiej, Dubisz 2003.

⁶ Grzmot – huk towarzyszący wraz z błyskawicą wyładowaniom elektrycznym w powietrzu, grom, Doroszewski 1965. Grzmot – huk (suchy trzask lub głuche dudnienie) towarzyszące wraz z błyskawicą, wyładowaniu elektrycznemu, Dubisz 2003.

⁷ Piorun – gwałtowne wyładowanie elektryczne pomiędzy dwiema chmurami albo pomiędzy chmurą a ziemią, któremu towarzyszy huk i błyskawice, Doroszewski 1964 oraz Dubisz 2003. Również w czasopiśmie „Chata. Czasopismo Ludowe ku Nauce i Rozrywek dla Starszych i Dzieci” w tomie 4 (nr 2) z 1871 w artykule „O grzmotach i piorunach” W. W. napisał: „Wtedy tylko spostrzegamy błyskawicę i jednocześnie słyszymy grzmot, jeżeli grom uderza nad nami, dlatego im większy jest odstęp czasu pomiędzy błyskawicą i grzmiotem, tem grom jest dalszy” (str. 31), poza tym w nr 4 opisano działanie gromochronu (str. 63).

⁸ Doroszewski 1964, Dubisz 2003.

⁹ Natomiast w Krasnowolski, Niedźwiedzki 1920 pojawia się słowo **gromot** czyli huk, łoskot.

giczną definicję **pioruna**, **grom** z kolei określa: „właściwe znaczenie to samo co piorun [...] Różnica jednak między temi wyrazami jest ta: piorun używa się jak w języku książkowym, tak w mowie potocznej, grom zaś więcej w języku książkowym. Piorun podług wyobrażeń pogańskich panował nad gromem i błyskawicą”. Skorupka (1958) w indeksie zastosował następujące odsyłacze: grom – piorun, grzmot – huk, błyskawica – piorun.

Z kolei słownik frazeologiczny języka polskiego słowo **grom** zaleca łączyć w następujący sposób: „1. Huk, trzask, łoskot gromu; 2. Grom bije, rozlega się, uderza, 3. Słyszać gromy”, **piorun**: „1. Burza z piorunami, 2. Chmura brzemienista z piorunami, 3. Trzask, łoskot piorunów, 4. Uderzenie, cios pioruna, 5. Węże, zygzaki piorunów¹⁰ oraz **grzmot**: „grzmot huczy, rozlega się (Skorupka 1967).

Ponadto w języku łacińskim do wyrażenia tych zjawisk używano kilku i to wieloznacznych określeń. Brak jasnej terminologii przekłada się także na precyzyjne tłumaczenie poszczególnych wyrazów z tego języka. Dotychczas zajmowano się przede wszystkim rozpatrywaniem tych zjawisk lub pozostałych znaków wróżebnych w różnorodnych kontekstach, jednakże nie badano różnorodności terminologicznej. Przystudiowano zatem słowniki łacińsko-polskie Plezia, Korpantego i Sondla¹¹ w celu znalezienia terminów łacińskich, które są tłumaczone na język polski jako: piorun, błyskawica i grzmot¹². Poddano analizie i podziałowi słowa oznaczające powyższe zjawiska atmosferyczne oraz wyrazy niejednoznaczne¹³. Przytoczone zostały przykłady ze źródeł oraz niektóre ich translacje, na koniec zbadano konkretne fragmenty ze szczególnym zwróceniem uwagi na kwestie religijno-prawne.

I tak termin **piorun** kryje się pod następującymi wyrazami¹⁴:

ATTONO, -are – K. – uderzać piorunem w coś; TLL – synonima.: propr.: (*fulminae*), *fulmine icere vel tangere*

¹⁰ Ostatni zwrot pojawia się także przy **błyskawicy**: „Węże, zygzaki błyskawicy”.

¹¹ W zestawieniu będą stosowane następujące skróty: Plezia – P., Korpany – K., Sondel – S.

¹² Jest tu również brany pod uwagę słownik Thesaurus Linguae Latinae (TLL), jest on jednak tutaj traktowany jako rzecz pomocnicza.

¹³ Zrezygnowano z podziału wyrazów na części mowy na rzecz czytelniejszego układu alfabetycznego. Nie wzięto pod uwagę starożytnych podziałów tych zjawisk, np. Seneki z *Naturales Quaestiones* (O tej klasyfikacji możemy przeczytać w artykule Wildfanga R. L., *Fulgura et Fulmina: Or what it portends when the family tomb is struck by a fulmen quo decussit*, [w:] Wildfang R. L., Isager J., (red.), *Divination and Portends in the Roman World*, Odense Univ. Press 2000, s. 67–78. Nie zostały również uwzględnione przydomki Jowisza np. fulminator, -oris, fulguralis, -e.

¹⁴ W słowniku grecko-łacińskim tłumaczy się jako fulmen, fulmino, fulmino (razenie piorunem). Thesaurus Graecae Linguae. W tej części badań nad tą problematyką nie wzięto pod uwagę ani zestawień prodigiów w literaturze obcojęzycznej np. Wülker L., *Die geschichte Entwicklung des Prodigienwesens bei den Römern Studien zur Geschichte und Überlieferung der Staatsprodigien*, Leipzig 1903, ani przekładów tych dzieł w innych językach, ze względu na wieloznaczność w translacji tych terminów np. z angielskiego czy niemieckiego.

- CADUCCUS, -a, -um – K. – piorun, który uderzył
- CAECUS, -ae – P. – (przen.) bezskuteczne, gdyż się nie przywołuje piorunów (Wergiliusz, *Eneida* 4, 209)
- DECIDO, -ere – P. – uderzać (o piorunie)
- DIVIDO, -ere – K. – *igni corusco nuble dividere* – błyszczącym ogniem <piorunem> rozciąć chmury
- EMICO, -are- P. – błyszczeć, zamigotać (zwł. o ogniu, piorunie) K. – błyskać (gwałtownie, silnie), rozbłyskiwać, wysyłać błyski, blask, S – świecić, błyszczyć; TLL – *i.q. enitescere, proprie: generatim de fulmine, igni*
- FULGURALIS, -e – P. i K. – tyjący się piorunów, piorunowy, S – dotyczący piorunów, TLL – of *fulgere*
- FULGURATUS, -a, -um – P., S. – rażony piorunem
- FULMINATIO, -onis – P. – ciskanie piorunów, K. – uderzenie pioruna
- FULMINATUS, -a, -um – P. – nagły jak piorun, przydomek dla 12 legionu, K. – przydomek *legion*, zaopatrzone w pioruny, S. – rażony piorunem, TLL – coś podobnego do *fulminis*
- FULMINOSUS, -a, -um – S. – obfitujący w pioruny
- ICO, -ere – P. bić, uderzać, trącać K. – o siłach natury uderzać walić razić; w tekstach występuje w następujących kontekstach: *ictus (...) caelo est* (Cyceron, *O wróżbiarstwie*, 1, 43, 98), *ictam* (Liwiusz, *Od założenia miasta*, 27, 4, 11–15¹⁵), wyrażen: *fulmina iactus* oraz *fulmina ictus* (Cyceron, *Mowy przeciwko Katylinie*, 3,8), *fulmina ictu* (Cyceron, *O wróżbiarstwie*, 1, 12, 20), *fulmine ictum* (Liwiusz, *op. cit.*, 27, 4, 11); *fulmine ictus* (Cyceron, *O wróżbiarstwie*, 2, 21, 47), *fulmine icta* (Liwiusz, *op. cit.*, 27, 4, 11–15; 35, 9, 3–5; 37, 3, 1–6); *fulminis ictus* (Lukrecjusz, *O naturze rzeczy*, 5, 400) cios gromu (Krokiewicz); *erat fulmine icta* (Liwiusz, *op. cit.*, 26, 23, 4–6), *de caelo icta esset* (Cyceron, *O wróżbiarstwie*, 10, 16), *ictus (...) caelo est* (Cyceron, *O wróżbiarstwie*, 2, 43, 98), *ictae modo fulminibus* (Liwiusz, *op. cit.*, 25, 7, 7–9), *ictos fulminibus* (Liwiusz, *op. cit.*, 22, 1, 9)
- IACTUS, -us -P., S. – uderzenie (pioruna) *ut fulmina ictus*, (Cyceron, *Katylinarki* 3,18), *primum iacutum fulguris* (Lucr. 5, 291)
- IACULATIO, -onis – P. – uderzenie (pioruna), S – uderzenie, cios pioruna
- IRRUMPO, -ere – S. – (piorunie) uderzać
- OBRUTUS, -a, -um – K. – ...*fulgura* – rodzaj pioruna, który uderzył po raz drugi w miejsce uderzenia piorunem, ale jeszcze nieoczyszczone rytualnie

¹⁵ Liwiusz (Titus Livius) – (59 r. p.n.e.–17 r. n.e.), historyk rzymski, dzieło *Ab Urbe condita* pierwotnie składało się ze 142 ksiąg, do dzisiejszych czasów zachowało się 35 całych oraz fragmenty. Przykłady z tego dzieła w większości przypadków rejestrują znaki od bogów. Nie rozważano ich szczegółowiej w dalszej części artykułu, głównie ze względu na fakt, że w języku istnieje właściwie jeden przekład. Piszczek 1988.

- PERCUTIO, -ere – P. – (wł.¹⁶) silnie wstrząsnąć, uderzyć, ugodzić bić, razić, zranić, ale przykład w *O naturze bogów* Cyserona 3, 84 *hunc ... nec ... Juppiter fulmine p-ssit*, K. – uderzać, zadawać cios; uderzać, razić piorunem
- RUINA, -ae – P. – (metonicznie) to co spada, upada deszcz, grad, piorun
- TACTUS, -US – S. – rażenie piorunem *tacti (...) fuerant, itae (...) fulminibus* (Liwiusz, *op. cit.*); *de caelo tacta* (Cyseron, *O wróżbiarstwie*, 1, 41, 92; 2, 21, 47; Liwiusz, *op. cit.*, 26, 23, 4–6; 27, 23, 1–4; 30, 38, 9; 32, 9, 2; 41, 16, 3–6) / *tacta de caelo* (Liwiusz, *op. cit.*, 27, 11, 2, 10, 6–11, 19), *tacta fuerant* (Liwiusz, *op. cit.*, 24, 44, 7–9); *tacta de caelo errant* (Liwiusz, *op. cit.*, 27, 11, 1–6), *de caelo tactam* (Liwiusz, *op. cit.*, 27, 37, 1–15; 28, 11, 2), *de caelo tactae* (Liwiusz, *op. cit.*, 28, 11, 4); *de caelo tactum* (Liwiusz, *op. cit.*, 29, 14, 3; 32, 1, 10), *de caelo tacta errant* (Liwiusz, *op. cit.*, 32, 29, 1); *de caelo tacta fuerat* (Liwiusz, *op. cit.*, 21, 44, 7–9); *de caelo tacti (...) fuerant* (Liwiusz, *op. cit.*, 22, 36, 6–9; 24, 44, 7–9)
- TANGO, -ere – P. – uderzyć piorunem, S. – trafić (*fulmine tactus de caelo* – rażony piorunem)
- VIBRATO, -onis – P. (u późniejszych pisarzy), S. – zygzak pioruna.
- Natomiast **błyskawica** to¹⁷:
- ALA, -ae – P. – skrzydło jako synonim błyskawicy
- COMA, -ae – P., K. -zygzaki błyskawic
- CORUSCAMEN, -inis – P.-błysk; *effulgeo, -ere – P.* – (wł.) zajaśnieć, rozbłysnąć, ukaże się błyskawica (Seneka 2, 59, 11)
- CORUSCATIO, -onis – P. – blask czegoś, zwł. błyskawic (chrześcijańscy pisarze późniejsi); S. – błysk; TLL – *i.q.* fulgur
- CORUSCO, – arem- P. – rzucać błyskawice, TLL – *a proprie i.q. versare, rotare, agitare, vibrare, fulgurare*
- CORUSCUS, -I – K. – (tj. Ignis) – błyskawica, błysk, P. – (subst) (u pisarzy późniejszych) błyskawica
- DISCESSUS, -us – P. – rozdarcie nieba przez błyskawicę *caeli discessus* (Cyseron, *O wróżbiarstwie*, 2, 60), S. – *discessus caeli* – błyskawica
- DISCURSUS, -us – P. – błyskanie (Pliniusz Młodszy, *Listy*)
- FULGEO, -ere – P. – (wł.) błyskać, S. – błyskać, z przykładem *Jove fulgente* – gdy Jowisz zsyła błyskawice, TLL – szczególnie jako *fulguris*
- FULGETRA, -ae, fulgetrum, -i – P. i S. – błyskawica poprzedzająca grzmot, K. – błyskawica bez pioruna, cicha błyskawica, TLL – fulgur
- FULGOR, -oris – P. – (wł.) też błyskawic, rozumiane jako znak od bogów, S i K – błyskawica

¹⁶ Skróty będą zgodne z oznaczeniami zastosowanymi w Słowniku pod redakcją Plezi, tj. wł. – we właściwym znaczeniu.

¹⁷ W słowniku grecko-lacińskim tłumaczy się jako *fulgur, fulgetra, fulgetrum, fulgor, dium, coruscatio*. Thesaurus Graecae Linguae.

FULGURATIO, -onis – P. i S. – błyskanie się, K. – błyskawica, TLL – od *fulgurare, actus fulgurandi, fulgur*

FULGURO, -are – P. (wł.) i S. – błyskać, miotać błyskawice, K. – miotać błyskawice, TLL – *fulgure*

IGNEUS, -a, -um – P. (przenośnie) – pochodzący z ognistego nieba z eteru, K. – ognisty, zwłaszcza składający się z ognia, zawierający ogień, S. – w wyrażeniu *igne a rima*: błyskawica (Wergiliusz, *Eneida*, 8, 388)

MICO, -are – P., K., S. – coś szybko poruszającego się, błyszczącego, TLL – *i. q. splendere (plerumque de splendere tremolo rerum coruscantium vibrando fulgure*

PROEMICO, -are – K. – błyskać, błyszczyć, jasno świecić

VOLUCER, -cris, -cre – K. – *volucres lumen* – krótkotrwały błysk (błyskawica).

Grzmot¹⁸:

ALTISONUS, -a, -um – P. – wyniosły, grzmiący

ALTITONANS, -ntis – P. – brzmący wysokim tonem, K. – grzmiący wysoko na niebie, TLL – odnośnie głosu, brak wyraźnego odniesienia o grzmotu (Cyceron, *O wróżbiarstwie*, 2, 20, 45)

ALTITONUS, -a, -um – P. – grzmiący wysokim tonem

BOMBUS, -i – K. – dźwięk głuchy <niski>, odgłos przytłumiony, hałas, łoskot, huk, dudnienie, grzmot

CLAMOR, -oris – P. – (przenośnie) huk, grzmot, łoskot, echo, szum (Wergiliusz, *op. cit.*, 3, 566)

CONTONO, -are – P. – zagrzmieć (Plautus, *Amfitron* 1094), K. – *contonant* – grzmi potężnie

FRAGOR, -oris – P. (wł.) huk, łoskot, grzmot, S – huk, hałas, ryk, K. – odgłos, łamanie się (czegoś), trzask, szcęk, huk, łoskot, grzmot

FREMIBUNDUS, – -a, -um – P.-wydający huk, hałas, huczący, grzmiący, K. – wydający głośny hałas, ryczący, huczący, grzmiący

FREMITUS, -us – P. (wł.) – plusk, szum, grzmot, S – hałas, wrzawa, zgiełk, huk, K – o dźwiękach wydawanych m.in. przez morze, wiatr itp. głuchy <ciągły> dźwięk <odgłos>, ryk, huk, dudnienie, grzmot, łoskot, hałas, szum (*fremunt* – Lukan, *Farsalia*, 5, 632), TLL – *rerum corporatum C. procellarum, tonitruum*

INTONO, -are – P. (wł.) – grzmieć, S. – zacząć grzmieć, huczeć, K. – zagrzmieć, grzmi TLL – dosłownie *tonitru*; *intonuit caeli* (Cyceron, *O wróżbiarstwie*, 1, 47, 106), *fragore intonuit* (Wergiliusz, *op. cit.*, 2, 693–694), *intonuit* (Wergiliusz, *op. cit.* 9, 631)

MUGIO, -ire – S. – grzmieć

PERFREMO, -fremui – S. – głośno grzmieć

¹⁸ W słowniku grecko-lacińskim tłumaczy się jako *tonitrus, tonitru*. Thesaurus Graecae Linguae.

- PERTONO, -are – P., S. – grzmieć, rozbrzmiewać
 PROTONO, -are – P., S. – grzmieć; K. – głośno grzmi
 SONITUS, -us_ – P., S. – dźwięk, hałas, K. – dźwięk (głośny) ...(Wergiliusz, *op. cit.*, 8, 524)
 SONOR -oris – P. donośny dźwięk, głos, grzmot ...(Flakkus, *Argonautyka*, 5, 306)
 RETONO, -are – K. – odbijać dźwięk, grzmot, huczeć, brzmieć
 TONANTER (od tonare) – P. – grzmiący, wśród grzmotów, S. – wśród grzmotów
 TONATIO, -onis – P. (późniejszy), S. – grzmoty
 TONITRALIS, -e – P. – będący siedzibą grzmotów, K. – związany z grzmotem, wywołujący grzmoty, grzmiący
 TONITRUALIS, -e – P. – taki, który wywołuje grzmoty, K. – związany z grzmotem, wywołujący grzmoty, grzmiący
 TONITRUO, -are – S. – grzmieć
 TONITRUOSUS, -a, -um_ – S. – grzmiący;
 TONITRUS, -us – K. – grzmot, grzmot sztucznie wytworzony
 TONO, -are – P. (wł.), S., K. – grzmieć *tonat* (Lukan, *op. cit.*, 6, 465; 6, 408; Wergiliusz, *op. cit.*, 12, 756
 TONUS – S., P. – grzmot, K. – łoskot (huk) grzmotu
 TUMULTUS – P. – zamieszanie, wrzawa, hałas, grzmot, burza, wzburzona fala, S. – grzmot, burza.

Wyrazy niejednoznaczne:

- ARDOR, -oris – P. – piorun, błyskawica (Cyceron, *O wróżbiarstwie*, 2, 44)
 ATTONITUS, -a, -um – P. -ogłuszony bliskim uderzeniem piorunu, rażony gromem, K. -uderzony (rażony) piorunem, ogłuszony (zszokowany) uderzeniem pioruna
 BIDENTAL, -alis – P. – miejsce uderzenia pioruna, poświęcone przez ofiarę z owcy, gromowisko; K.-miejsce uderzenia pioruna (na które nie wolno było wchodzić, ogradzano je i składano na nim ofiarę); ofiara złożona w miejscu uderzenia pioruna, TLL – *synonyma: tonitruo atupefactus, (fulminatus), fulmine ictus vel tactus*
 DETONO, -are – P. – grzmieć, K.-(o piorunie) grzmieć, *Iuppiter detonuit* - Jowisz zagrzmiał <rzucił grom>; S. – (przen.) grzmieć, piorunować, przestać grzmieć, uspokoić się; *dius, -a, -um* – P. ...*fulgur*, błyskawice; piorun dzienny lub Jowisza, TLL - *i.q. tonare desinare, deferescere; i.q. vehement tonare*
 DIFFULGURO, -are – P., S. – zajaśnieć jak błyskawica, TLL – *i.q. quasi fulgur radiare*
 DIFFULMINO, -are – S. – niszczyć (jak piorun); K. – rozpraszać <druzgotać> jak błyskawica
 DOCIS (wyr. grec.) – P. – rodzaj ognistego zjawiska napowietrznego, K. – rodzaj meteoru, TLL – *i.q. quasi fulmine dissipare*

- FLAMMA, -ae – P. – błyskawica, piorun, S. – błyskawica (w wyrażeniu *intercidens flammam ignis* – miotający pioruny), K. -ogień m.in. pioruna, TLL – też *de fulmine*
- FULGIDUS, -a, -um – P. (wł.) błyskawica, piorun, TLL – *fulgere, fulgor, fulgidulus* (zrobniale);
- FULGUR, -uris – P. (wł.) błyskawica (i grzmot), grom, piorun (zwłaszcza jako znak wróżebny), S. – błyskawica, piorun, grom, K. – błyskawica, TLL – *fulgere, fulmen*
- FULGUREUS, -a, -um – P. – gromowy, piorunowy (w odniesieniu do chmury), S. – piorunowy, K. – gromowy, błyskawicowy (poklasyczny)
- FULGURIO, -ire – P. – jako ciskać pioruny, razić piorunem, S. – ciskać pioruny, K. – posyłać (ciskać, powodować) błyskawicę, porażony błyskawicą, TLL – *a fulgur*
- FULGURITUS, -i – S. – rażony piorunem, oraz S., P., – wróżący z błyskawic i piorunów (rozdzielenie), K – wróżący z błyskawic
- FULMEN, -inis – P. (wł.) grom, piorun, S. -piorun, z przykładem *fulmine tactus de caelo* – rażony piorunem, K. -błyskawica (która uderza), piorun, grom, rażony piorunem, natomiast pod hasłem „*vitium, -ii*” jest przykład: *comitiorum solum vitium est fulmen* – przeszkodą dla odbywania komicjów wyborczych jest błyskawica (autor zaznacza jednak, że w tej translacji jest zachowana pewna swoboda), TLL – *fulgere, fulgur* (Cyceron, *O wróżbiarstwie*, 2, 19, 43–45; 2, 74; Liwiusz, *op. cit.* 35, 9, 3 *fulmine ictaest* – uderzył piorun)
- FULMINATIO, -onis – P. – ciskanie piorunów, K – uderzenie pioruna, S. – błyskanie
- FULMINEUS, -a, -um – P – (wł.) piorunowy, ognisty, K – należący do błyskawicy, spowodowany przez błyskawicę, podobny do błyskawicy (gromu), f. *ictus* – uderzenie pioruna; S – dotyczący błyskawicy, f. *ictus* – uderzenie pioruna, TLL – od *fulmen*
- FULMINO, -are – P. – nie tylko grzmieć, ale także błyskać się, porazić piorunem (przechodnio wł.), S. błyskać się, miotać pioruny (*fulmimnat* – uderza pioruny) K. – błyskać, grzmieć, TLL – *a fulmen*
- IGNIS, -is – P, S., K. – piorun, błyskawica, TLL – *fulminis, coruscationum* (Cyceron, *O wróżbiarstwie*, 1, 12, 19–20; 2, 20, 45–46; Lukan, *op. cit.*, 213; Wergiliusz, *op. cit.*, 8, 391)
- SAGITTA, -ae – S. – błyskawica, piorun
- TELUM, -i – P., S. – błyskawica, piorun, K – *telum Iovis*: piorun *telo* (Wergiliusz, *op. cit.*, 9, 495) *tela* (Lukan, *op. cit.*, 7, 193)
- TONITRUS, -us, tonitruum, -i – P., S. – grzmot, grom, K. – grzmot, dźwięk podobny do grzmotu.

Warto cofnąć się o dwa stulecia do gramatyki szkolnej i zwrócić uwagę na zasadę mówiącą, że „iedné rzeczy lub ich przymioty iednako prawie nazwali, a to od iednakięgo w przyrodzonych rzeczach dźwięku”, stąd *tonitru* to „grzmot” (Kopczyński, 1811). Wydaję się po analizie słowników, że można sprecyzować niektóre niejednoznaczne słowa. Mianowicie, jeżeli *diffulguro*, *-are* u Plezi, u chrześcijańskich pisarzy późniejszych i u Sondla tłumaczy się „zajaśnieć jak błyskawica”, to czy analogicznie nie można potraktować słowa *diffulminare* i *fulminare*? Pierwsze z nich u Plezi i Sondla to „niszczyć (jak piorun)”, więc może drugi termin oznacza tylko piorun.

Teraz, jak wcześniej powiedziano, zostaną poddane analizie tłumaczenia tekstów starożytnych pisarzy z przełomu er, wydaje się bowiem, że niektóre translacje są niepoprawne. W *O wróżbiarstwie (De divinatione)* Cynceron¹⁹ przedstawił naczelną regułę, która obowiązywała podczas odbywania komicjów: *Iove tonante, fulgurante comitia populi nefas* (2, 42)²⁰, w przekładzie Kornatowskiego brzmi ona następująco: „Kiedy Jowisz grzmi i ciska pioruny nie godzi się odbywać zgromadzeń ludowych”, z kolei u Rykaczewskiego interesujące nas wyrazy zostały przetłumaczone jako „grzmi i błyska” i to ta translacja jest precyzyjna. Mianowicie słowa *tonante* oraz *fulgurante* to imiesłowy czasu terażniejszego, odpowiednio od czasowników: *tono*, *-are* i *fulguro*, *-are*. W kolejnym fragmencie czytamy: *Fulmen sinistrum auspiciū optimum habemus ad omnis res praeterquam ad comitia* (2, 74). w przekładzie Kornatowskiego czytamy: „Piorun z lewej strony uważamy za dobrą wróżbę dla wszystkich spraw prócz zgromadzeń ludowych”, w tłumaczeniu XIX-wiecznym termin *fulmen* oddano słowem błyskawica. Jednak kilka linijek dalej (2, 82) napisano: *Tum tonuit laevum bene tempestate serena* – „Dobrym znakiem był grzmot z lewej strony przy pięknej pogodzie” podobnie u Rykaczewskiego *tonuit* oznacza „grzmot”. Czy zatem w poprzednim zdaniu *fulmen* nie powinien być tłumaczony także jako „grzmot”? W innym fragmencie tego pisma (2, 44) znajdujemy wyrażenie *tum et fulgores et tonitrua existere*. Tutaj z kolei tłumaczenie Kornatowskiego jest poprawne, natomiast błędne z XIX w., ponieważ tworzą się pioruny i grzmoty, nie odwrotnie W „Mowie przeciwko Katylinie” (*In Catilinam*) (3,8) wyrażenie *de caelo esse percussas*

¹⁹ Cynceron (Marcus Tullius Cicero) – (106–43 r. p.n.e.) – mówca, pisarz, filozof. W literaturze rzymskiej lata od 90 r. do 40 r. p.n.e. zostały nazwane okresem cyncerońskim. W dialogu *De divinatione* (2 księgi) podjął temat filozofii stoickiej. W czterech mowach *In Catilinam* („Katylinarki”) oskarżał Katylinę, niedoszłego konsula oraz jego zwolenników o spisek. Z kolei 14 mów przeciwko Markowi Antoniuszowi, były odpowiedzią na działania, jakie ten podejmował po śmierci Cezara. Kumaniecki 1977. Cynceron był także znakomitym znawcą niuansów związanych z wróżbiarstwem i potrafił je wykorzystywać do własnych celów politycznych i prywatnych. Patrz: Kowalski H., *Auspicja w myśli filozoficznej i działalności politycznej Marka Tulliusza Cyncerona*, Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska s. F, 49, 5, 1994, s. 81–95.

²⁰ Wszystkie łacińskie zdania, wyrażenia zostały zaczerpnięte ze strony „Perseus” (<http://www.perseus.tufts.edu>).

zostało przetłumaczone jako „błyskawica” (w spolszczeniu Żółtowskiej), „ogień niebieski” u Kołodziejczyka jednakże słowo *percussas*, forma podstawowa *percussus*, to imiesłów od *percutio*. Poza tym, ponieważ oznacza uderzenie, można je utożsamiać z wyrażeniami *ictus*, *ico*, co oznacza, że należałoby tłumaczyć je jako piorun, jak to uczynił Rykaczewski.

O tym, że ważne było, co się widzi, może świadczyć fragment z drugiej „Filipiki” (*In Marcum Antonium orationes Philippicae*) (2, 33, 83), kiedy Cynceron oskarża Antoniusza, że ten bez żadnego powodu nie dopuścił do wyboru Dollabelli na konsula wołając w ostatniej chwili *alio die*, czyli „na inny dzień”; była to formuła, która wypowiadano, kiedy spostrzeżono nieprzychylny znaki. Mówca pyta się zatem: *quid videras, quid senseras, quid audieras?*, czyli „cóżś zobaczył? coś spostrzegł? coś usłyszał?” (Rykaczewski). W piątej mowie (5, 3, 7) zaś Marek Antoniusz tym razem zignorował grzmoty, kiedy swojemu bratu, Lucjuszowi pozwolił podać prawo o podziale gruntów, *lex Antonia agraria*.

U Lukana w 5. księdze „Farsalii”²¹ wiele kontrowersji wzbudzają wersy 395. i 396. *Nec coelum servare licet: tonat augure surdo, / Et laetae iurantur aves, bubone sinistro.* („Nawet nieba obserwować nie wolno; augur jest głuchy na grzmoty” w przekładzie M. Brożka, wydanie z 1994 r.). Według Linderskiego (1966) po *licet* powinien nastąpić przecinek, ponieważ *Nec ... licet* odnosi się do *auspicia imperativa*, które były podejmowane celowo przez uprawnionych do tego urzędników z *ius auspicandi*. Z kolei kolejny *tonat ... surdo* stanowi aluzję do *auspicia oblativa*, czyli do znaków zsyłanych przez bogów bez zapytania, które były zgłaszane i interpretowane przez augurów. W związku z tym według Linderskiego Cezar wydał zakaz obserwacji nieba i zgłaszania na tej podstawie *obnuntiatio*, czyli zgłaszania znaków imperatywnych przez innego urzędnika. I kiedy pojawił się znak, wszyscy, którzy powinni go zinterpretować nie zrobili tego, udawali, że go nie słyszą. Zdaniem Linderskiego, postawienie przecinka rozdzielającego powyższe zdania jest błędem, ponieważ *auspicia imperativa* nie dotyczą znaków oblatywnych i ostatnie zdanie nie wyjaśnia pierwszego.

Według Linderskiego (1966, 1969), proces C. Porcjusza Katona odbył się na podstawie przestępstwa związanego z auspicjami, mianowicie zgłosił on *obnuntiatio* i wybory z 56 r. p.n.e. zostały przeniesione na następny rok.

Na koniec przytoczone zostaną przykłady, w których trzy terminy zostały użyte w różnych kontekstach. I tak u Lukrecjusza w *O Naturze wszechrzeczy*²²

²¹ Lukan (Marcus Annaeus Lucanus) – (39–65 r. .n.e.) – twórca niedokończonej epopei historycznej (10 ksiąg) „Farsalii”, w której zawarty jest przebieg II wojny domowej pomiędzy Pompejuszem Wielkim a Cezarem. Znajdują się tu także dygresje na temat przyrody, geografii i astronomii. Piszczek 1988.

²² Lukrecjusz (Titus Lucretius Carus) – (99–55 r. p.n.e.), poeta. Twórca poematu *De rerum natura* (6 ksiąg), w którym zawarł filozofię Epikura. Ponadto dołączył własne poglądy na temat atomów, powstania przyrody. Niedokończony dzieło wydał Cynceron. Piszczek 1988.

czytamy *quem neque fama deum nec fulmina nec minitanti / murmure compressit caelum* (1, 68), czyli „Jego odwagi ni sława bogów, ni gromy, ni niebios / Groźne pomruki nie zmogły (Żurek)/ lub *fulmina* to łaskoty gromów (Szymański) / pioruny (Krokiewicz). Najbardziej trafne jest translacja Krokiewiczza, ponieważ dalej jest mowa o pomrukach z nieba, więc mało prawdopodobne, aby wcześniej chodziło o grzmoty. Z kolei kiedy przedstawiany jest obraz świata *quo neque clara suo percurrere fulmina cursu / perpetuo possint aevi labentia tractu* (1, 1004) Żurek tłumaczył „Którego jasny błysk gromu ani nie zdoła przemierzyć / Do końca, chociaż pędził przez wieczność” / „pioruny” (Szymański) / „jasne gromy” (Krokiewicz), a jest to błyskawica. Również kiedy autor wyjaśniał różnicę pomiędzy zwykłym ogniem, a tym z pioruna *quare fulminis multo penetratior ignis* (2, 382), *dicere enim possis caelestem fulminis ignem* (2, 384) przetłumaczono ten fragment w sposób dosłowny, „Dlaczego ogień pioruna ma większą moc przenikania / Niż nasz [...] Albowiem powiesz, że ogień pioruna” (Żurek) / „ogień piorunowy” (Szymański) / „ogień niebieskiego gromu” (Krokiewicz), co również oznacza błyskawicę. W księdze 5, 1219 *fulminis horribli cum plaga torrida tellus* – „Gdy drży i pali się ziemia, rażona straszliwym ciosem / Gromu” słowo kluczowe przetłumaczono jako „grom” (Żurek, Szymański, Krokiewicz), jednakże jednoznacznie opis wskazuje na piorun. Podobnie przedstawia się sytuacja w księdze 6, wersy 324–325, kiedy Lukrecjusz wyjaśnia, skąd bierze się siła pioruna: *Mobilitas autem fit fulminis et gravis ictus / et celeri ferme percurrunt fulmina lapsus (...)*.

Z kolei u Wergiliusza²³ w *Eneidzie*, we fragmencie gdzie Anchizes prosi Jowisza o potwierdzenie swojej woli: *Vix ea fatus erat senior, subitoque fragore intonuit laevum*, u Kubiaka czytamy „Ledwie starzec wyrzekł, z lewej strony / Huknął grzmot”, u Wieniewskiego słowo *intonuit* przetłumaczono jako „łaskot pioruna”, Karyłowski z kolei przełożył to następująco: „gdy z trzaskiem bez zwłoki / zagrzmiało”, a Markowska: „zagrzmiał piorun”. W kolejnym fragmencie, kiedy Anchizes pyta się, po co żyje: *ex quo me divum pater atque hominum rex / fulminis ventis et contigit igni* (2, 649) – u Kubiaka czytamy: „Odkąd mnie ojciec bogów i król ludzi / Wichurą schłostał i płomieniem dotknął”, nie pomija słowa *fulminis* Markowska i tłumaczy, choć niejednoznacznie „wichrem swych gromów” oraz Wieniewski „tchnieniem pioruna”. Podobnie jest w księdze 10, 177 *praesagi fulminis ignes* jako „z proroczych błyskawic ognistych” (Wieniewski) lub słowo *ignes* traktuje się osobno, „z błyskawic i grzmotów” (Karyłowski), „z błyskawic i gromów” (Markowska), jednak oznacza to również błyskawicę. Z kolei *non secus atque olim tonitru cum rupta corusco / ignea rima micans percurrit lumine nimbus* (8, 391–392) tłumaczono „Czasem z huku piorunów roze-

²³ Wergiliusz (Publius Vergilius Maro) – (70–19 r. p.n.e.), największy epik rzymski. Twórca niedokończonej narodowej epepi rzymskiej *Eneidy* (12 ksiąg). Epos został napisany w celu sławienia rodu Augusta i jego rządów. Wykorzystano tutaj legendę, jakoby Eneasza, który uciekł z Troi, był założycielem Rzymu i protoplastą pierwszego cesarza. *Ibidem*.

drze czarne niebios / Błyskawica ognista” (Wieniewski) / „gdy grzmoty huczą wśród ciemności / ognistej błyskawicy blask w chmurach się błąka” (Karyłowicz) / „jak błyskawica, co ognistą smugą zalśni w chmurach rozdartych piorunem” (Markowska) / „pręga / Ognista z gromu tryskająca, skłębione / Chmury przecina rozbłyskiem płomiennym” (Kubiak). Są tutaj dwa słowa kluczowe, pierwsze *tonitru*, gdzie najprawdopodobniej oznacza grom, w sensie piorun, oraz fraza *ignea rima*, w tym przypadku błyskawica²⁴. W kolejnych wersach czytamy *namque improviso vibratus ab aethere fulgor / cum sonitu venit* (8, 524). Przetłumaczono to następująco: „Nagle rozległ się grom z błyskawicą” (Wieniewski) / „W czystym niebie piorunu błysk nagle zapala / Wśród grzmotów” (Karyłowicz) / „nagle w bezchmurnym eterze grom błysnął i huk rozległ się piorunowy” (Markowska) / Trysnęła stamtąd błyskawica, trzasnął / Grom” (Kubiak). W tym przypadku *fulgor* powinno oznaczać błyskawicę, ponieważ kolejne słowo kluczowe *sonitus* oznacza głośny huk, w tym przypadku „grzmot”. Nie można natomiast wykluczyć żadnego tłumaczenia w następującym wersie: *tonitruque tremescunt ardua terrarum et campi* (5, 694), bowiem w tym przypadku zarówno grom w sensie grzmot (Wieniewski, Markowska, Kubiak), jak i piorun (Karyłowicz) dają logiczny sens. Podobnie jest w księdze 4. wers 123.

W starożytnym Rzymie religia, w tym wróżbiarstwo ściśle wiązało się ze sferą polityczną. Zatem różnego rodzaju znaki zsyłane przez bogów, w tym *auspicia ex caelo* mogły wpływać m.in. na ustawodawstwo, dlatego ważne jest, aby poprawnie zrozumieć teksty autorów klasycznych. Z powyższych rozważań można wysnuć następujące wnioski: po pierwsze, najwięcej kłopotu sprawia słowo „grom”, które nie ma jednoznacznego desygnatu w języku polskim; wydaje się więc, że jeżeli musimy go użyć, np. w tłumaczeniu poezji, dla jasności możemy zrobić przypis, w którym wyjaśnimy, czy mamy na myśli „piorun” czy „grzmot”. Dzięki temu nie utracimy rymów, nie uszczuplimy naszego słownictwa i prawidłowo będziemy mogli zrozumieć dzieło. Po drugie, powinniśmy brać pod uwagę naukową definicję danego wyrazu i w kontekście użyć najbardziej odpowiedniego sformułowania. Warto też by było zbadać zagadnienie w języku greckim, jak również porównać przekłady polskie powyższych dzieł z translacjami np. na język angielski, niemiecki czy francuski.

LITERATURA

- Boryś W. (red.), 2010. *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Wydawnictwo Literackie, Kraków.
 A. Brückner, 1985: *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Wydawnictwo „Wiedza Powszechna”, Warszawa.
 Chromow S., 1969. *Meteorologia i klimatologia*, przekł. I. Gieysztorowa, Wyd. PWN, Warszawa.

²⁴ Patrz wyżej słownik propozycje dla błyskawica – *igneus*.

- Doroszewski W. (red.), 1958, 1960, 1964. *Słownik języka polskiego*, t. 1, t. 2, t.4, Wyd. PAN, Warszawa.
- Dubisz S. (red.), 2003. *Uniwersalny słownik języka polskiego*, t. 1-4, Wyd. PWN, Warszawa.
- Jacynowska M., 1990. *Religie świata antycznego*, Wyd. PWN, Warszawa.
- Kopczyński O., 1811. Przypisy do „Gramatyki na klasę III”, Krzemieniec.
- Korpanty J. (red.), 2001, 2003. *Słownik łacińsko-polski*, t. 1, t. 2, Wyd. Szkolne PWN, Warszawa.
- Kowalski H., 2007. *Leges per vim contra auspicia latae. Religia, polityka i prawo karne w Rzymie w okresie schyłku Republiki*, [w:] Dębiński A., Kowalski H., Kuryłowicz M. (red.), *Salus rei publicae sprema lex. Ochrona interesów państwa w prawie karnym starożytnej Grecji i Rzymu*, Wyd. KUL Lublin. <http://antiquity.umcs.lublin.pl/upload/docs/henryk.kowalskiLeges%20per%20vim%201.pdf>
- Kowalski H., 1999. *Między religią, polityką i filozofią. Wróżby i wróżbiarstwo w Rzymie w I wieku p.n.e.* [w:] Haponiuka M., Rajewskiego M. (red.), *Wokół antropologii kulturowej*, Wyd. UMCS, Lublin.
- Krański A. S., 1885. *Słownik synonimów polskich*, t. 1, Druk. „Czas” Fr. Kluczyckiego i Sp., Kraków.
- Krasnowolski A., Niedźwiedzki W. (opr.), 1920. *Słownik staropolski*, Wyd. M. Arcta, Warszawa.
- Kumaniecki K., 1977. *Literatura rzymska. Okres cyceroński*, Wyd. PWN, Warszawa.
- Kupiszewski W., 1969. *Słownictwo meteorologiczne w gwarach i historii języka polskiego*, Zak. Nar. im. Ossolińskich, Wyd. PAN, Kraków etc.
- Linde M. S., 1994, 1995. *Słownik języka polskiego*, t. 2, t. 4, Warszawa.
- Linderski J., 1966. *Rzymskie zgromadzenia wyborcze od Sulli do Cezara*, Zakł. Nar. im. Ossolińskich, Wrocław etc.
- Linderski J., 1986. *The Augural Law* [w:] *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt*, Bd. II, 16, 3, Berlin.
- Linderski J., 1969. *Three trials in 54 B.C.: Sufenas, Cato, Procilius and Cicero, 'Ad Atticum'*, 4.15.4, [w:] *Studi di onore di E. Volterra*, Vol. 2, Milan.
- Mitchell T. N., 1986. *The leges Clodiae and obnuntiatio*, *Classical Quarterly*, t. 36, nr 1.
- Niedźwiedzki T. (red.), 2003. *Słownik meteorologiczny*, PTGeof, IMGW, Warszawa.
- Piszczyk Z. (red.), 1988. *Mała encyklopedia kultury antycznej*, Wyd. PWN, Warszawa.
- Plezia M. (red.), *Słownik łacińsko-polski*, Wyd. Nauk. PWN, Warszawa 2007, t. 1 – s. 827, t. 2 – s. 744, t. 3 – s. 751, t. 4 – s. 584, t. 5 – s. 673
- Sondel J., 2005. *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków*, Tow. Autorów i Wyd. Prac Nauk. Universitas, Kraków.
- Skorupka S., 1967, 1968. *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, t. 1, t. 2, Wydawnictwo „Wiedza Powszechna”, Warszawa.
- Skorupka S. (red.), 1958. *Słownik wyrazów bliskoznacznych*, PWWP, Warszawa.
- Swetoniusz (Gaius Suetonius Tranquillus), 1969. *Żywoty Cezarów, ks. I*, 20, przekł. J. Niemirska-Pliszczyńska, Zakł. Nar. im. Ossolińskich, Wrocław etc.
- Urbańczyk S. (red.), 1956–1959, 1970–1973. *Słownik staropolski*, Zak. Nar. im. Ossolińskich, Wyd. PAN, Kraków etc.
- Zieliński T., 2000. *Religie Rzeczypospolitej Rzymskiej*, Wyd. A. Marszałek, Poznań.
- Woś A., 1996. *Meteorologia dla geografów*, PWN, Warszawa.

SUMMARY

Translators of the 1st century B.C. and 1st century A.D. Latin authors all the time are faced with difficulties in translation of the words: a thunderbolt (*piorun*), a lightning (*błyskawica*) and a thunder (*grzmot*). This is connected with a few things. First, there are the lack of accurate definitions

in specialist literature and in dictionary of Polish language, etymological, synonymous and phraseological. There is also the lack of unambiguous translation in Latin and Polish dictionary. The difficulty is greater because of the word *grom*, which is the synonym of thunderbolt and thunder.

The correct translation of aforementioned words is important because in ancient Rome these phenomena were connected with religion, precisely with divination, one of the oldest was *auspicia ex caelo*. Priests took into consideration what they heard and saw. The divination was connected with the political life. We have to remember, that oversight or ignoring of things related to cult had religious and legal consequences. According to Cicero, supreme principle during assemblies was: *Iove tonante, fulgurante comitia populi nefas* („Kiedy Jowisz grzmi i ciska pioruny (by Rykaczewski „błyska”), nie godzi się odbywać zgromadzeń ludowych” – in Kornatowski’s translation).

The specialists in literature concentrated on discussion about these phenomena in various context (i.a.: T. Zieliński M. Jaczynowska, J. Linderski, H. Kowalski) but did not study terminology. The purpose of this article was reading three dictionaries (Plezia, Korpanty, Sondel) and finding Latin words that were translated into Polish language as: a thunderbolt, a lightning, a thunder and *grom*. Next, more than 70 words were collected. Moreover, some fragments were analysed.

The word *grom* is the biggest problem so if we need it during translation I think we should mention whether thunderbolt or thunder we have in mind. And it is important to take into consideration the scientific definition. In further consideration it will be worth to research these words in the Greek languages and also compare some fragments with other translations into modern languages such as: English, German and French.